

## НАУКОВЕ ЖИТТЯ

*Світлана Іващенко, Ілля Давіденко, Влада Анучіна, Дар'я Попіль*

### THE THING: ЧОМУ Я РЕДАКТОР.

#### Частина III<sup>1</sup>

##### Межі дозволеного

**В. А.:** *Ви казали, що молоде покоління схильне заперечувати певні ідеали минулого. А чи були у вашій практиці якісь яскраві випадки, коли молодий автор ішов усупереч існуючим настановам, намагався розсунути межі ідеології тощо?*

**С. І.<sup>2</sup>:** Згадала лише Валерія Хмелька. На моїй пам'яті не траплялися такі випадки, коли хтось зачіпав би «лінію партії». Із Леніним та історія сталася<sup>3</sup>, але ж це несерйозно. Це, мабуть, доволі характерна риса тих часів – вірність партії була скоріше «ритуальною». Якщо ти виконуєш ритуали, не колупасєшся в деталях – тебе не чіпають.

Був певний період, коли чіплялися до людей за короткі спідниці, борода, джинси. Але не за ідеологію. Я працювала на Карла Лібкнехта (тепер Шовковична), і ми часом бігали обідати за карбованець до їдальні Ради міністрів. Солянка з сьомгою, млинці з лососем, ікра, десерт на твій вибір – все дуже смачно, правильно та корисно за мірками того часу, і так дешево! Ескімо на паличці коштувало 28 копійок. Але в брюках не можна було заходити. Одна жіночка з наших знайомих забула про це й була дуже присоромлена місцевим персоналом. У нас була така собі «чергова спідниця» для відвідин тієї їдальні. Розумієте, до чого доходило...

Навіть Семена Глузмана репресували не за те, що він був носієм ідеї, що суперечила «лінії партії», а за те, що він був порядною людиною й відмовився брати участь у каральній психіатрії, про яку ми зараз знаємо в деталях. А за ідеологію карали так

---

© С. Іващенко, І. Давіденко, В. Анучіна, Д. Попіль, 2025  
Наукова редакція Ігоря Немчинова.

<sup>1</sup> Інтерв'ю підготовлене в межах дослідницької програми Студентського товариства усної історії філософії «Філософія в Україні 60–80-х років XX століття», проект «“Філософська думка”: 1989–1995». Перша частина вийшла друком 2022 року, див.: [Іващенко et al. 2022], друга – 2023 року, див.: [Іващенко et al. 2023]. Підготовлена до друку 2023 року, Частина III з різних причин публікується лише зараз. Ця й усі подальші примітки зроблені науковим редактором.

<sup>2</sup> Надалі учасники інтерв'ю позначені ініціалами: С. І. – Світлана Іващенко, І. Д. – Ілля Давіденко, В. А. – Влада Анучіна, Д. П. – Дар'я Попіль.

<sup>3</sup> Див. [Іващенко et al. 2023: 204-205].

званих «буржуазних націоналістів». У мого батька був знайомий, який писав ліричні вірші українською мовою. Його заарештували. Часто людину могли репресувати за якусь дурницю: звільняли, притискали, відправляли до буцегарень, таборів тощо.

У Хмелька, який на той час, здається, викладав у Вищій партійній школі, вивчав природу суспільного розвитку, ідеї були доволі радикальні. Але куратор з ЦК просто не розумів цього. Володимир Жмир вважав себе ідейним анархістом, орієнтувався на українство, його могли покарати за це. Ідея життєтворчості Лідії Сохань теж не надто узгоджувалася з «лінією партії», але пані Лідія трималася дещо осторонь гострих питань, тож могла друкуватися.

Ми поступово «в'їхали» в цей час з кінця 60-х. Ідейні борці за «лінію партії» дещо притомилися, а молоді були цинічні й амбітні, робили кар'єру. Про ідейні переконання не йшлося. Моя знайома товаришувала з дівчиною з мого класу, і мене вона не надто здивувала історією, яку розповіла. Вони зустрілися за часів Перебудови, коли вже можна було займатися приватною економічною діяльністю. Говорили, як у кого справи, про життя загалом. І ця дівчина каже: «Я взяла от комсомола все, що могла. Очень ему благодарна». Як ви гадаєте, чи стала б така людина до чогось прискіпуватися? Ні, їй було байдуже.

## Стара «Думка»

### Технічні моменти

**І. Д.:** Повернімося до практичних питань видання журналу до початку реформ, коли ще були Шинкарук, Босенко та інші. В які бібліотеки постачався журнал?

**С. І.:** Я знаю, що його точно читали на факультеті.

**Д. П.:** До Московського Інституту філософії він точно йшов?

**С. І.:** Так.

**І. Д.:** Чи не сприймався там журнал як провінційний?

**С. І.:** Гадаю, що сприймався. Судячи з того, що й ми, студенти, більше цікавилися «Вопросами философии». Це не означає, що там геть усе було цікавим. Але певний флер провінційності «Думка» мала. Можливо, якщо подивитися з відстані часу, то можна сказати, що все було не так погано.

**В. А.:** А чи була на журнал індивідуальна передплата?

**С. І.:** Звісно. У нас був передплатний наклад. Усі академічні часописи були передплатними.

**Д. П.:** Яка частка йшла академічним інституціям, а яка – індивідуальним передплатникам?

**С. І.:** Я про обов'язкові розсилки дізналася лише тоді, коли почала працювати з Сергієм Пролєєвим, бо мені потрібна була якась довідка. До того я про це нічого не знала. Можу хіба що пофантазувати. Я гадаю, що академічні журнали рік за роком повторювали практики, що склалися дуже давно. Щось змінилося з появою комп'ютерів та електронних версій. Уже можна було впроваджувати якісь зміни. А так було зрозуміло, що академічний журнал має потрапити до головних бібліотек – Бібліотеки КПРС (нині – Парламентської), ЦНБ імені Вернадського (вона тоді розташовувалася тільки в тій будівлі, що поруч з університетом), а також до Історичної бібліотеки.

**В. А.:** А якого рівня були статті, що виходили в старій «Думці»? Наталія Вяткіна в інтерв'ю для нашого проєкту зазначала, що були статті досить високого рівня, але

*траплялися редакційно-видавничі й певні змістові проблеми. Що ви можете сказати з цього приводу?*

**С. І.:** Я думаю, що вона мала на увазі під проблемами те, що це був журнал вузької спеціалізації, відомча збірка. Інших проблем не знаю. «Думка» існувала як друкований орган Інституту, не надто змінювалася з року в рік, нічого помітного не відбувалося під час перестановок Шинкарук – Куценко – Шинкарук. Потім Прилюк зробив журнал, який з вісника Інституту перетворився на справжній широковідомий журнал. У «Думки» за часів Прилюка були інші проблеми.

**І. Д.:** *У нас залишилося кілька запитань щодо старої «Думки». Як працювали з новими числами журналу? Як впорядковували матеріал, як верстали?*

**С. І.:** Коли я прийшла до редакції, мене одразу призначили науковим редактором за певними напрямками. Ми працювали так: чотири наукових редактори, точніше, завідувачі відділів редакції з чотирьох напрямків – Степан Кошарний (історія зарубіжної філософії), Юрій Іщенко (соціальна філософія, або істмат, як це тоді називали), Степан Лавриченко – теж соціальна проблематика, але ближча до соціології, і, зрештою, я (логіка, філософські проблеми природознавства тощо, а на додачу естетика та різні маргіналії на кшталт «З потоку свідомості»). До верстки ми готували випуски без коректора. Ми одержували матеріали або від авторів з їхньої власної ініціативи, або замовлені (хтось міг когось рекомендувати). Перше, що ми робили – редакційний висновок у письмовому вигляді. Потрібно було або взяти матеріал до роботи, або запропонувати авторові щось доопрацювати в його тексті, або відхилити роботу.

**Д. П.:** *Первинне редагування було анонімне?*

**С. І.:** Ні. Взагалі формулювання «сліпе», або «анонімне», редагування – це те, із чим я зіштовхнулася тільки упродовж останніх 10 років. Я вам розповім про конфліктну ситуацію з власної практики. У нас у кожного була своя «парафія», ми знали, скільки до кожного числа потрібно підготувати матеріалів. Ми їх відбирали із запасом, бо потім дивився головред. І попервах Прилюк доволі часто мене «тикав носом», мовляв, ти що, не бачиш, що про це вже йшлося раніше, або що висновок млявий, тощо. Багато було таких моментів. Те, що було непогано для книжки, з якою працюєш тривалий час, зі статтею не проходило. Чогось доводилося навчатися в процесі.

Коли головред подивився, а ти врахував його зауваження, дівчата-машиністки набирали ці тексти. Текст у паперовому вигляді називався «рукопис», він ішов до друкарні. Тоді був т. зв. «високий друк», набірник у друкарні набирав із чавунних літер на спеціальному пристрої, потім з нього робили відбиток і так далі. Він набирав текст, який було видно на екрані із підсвічуванням. Інколи виникала потреба вирізати одне слово й підставити інше. Це була дуже копітка праця. «Ремонтом», тобто заміною слів чи абзаців, займалися або відповідальний секретар, або дівчата-машиністки. Алгоритмом керувала Яна Борисівна Попова. Вона була відповідальним секретарем, тією людиною, яка спостерігала за процесом на всіх етапах. Вона вирішувала, хто буде робити певні технічні речі. Це було спочатку, вже за Прилюка, але до реформи. Потім ми чекали на верстку, яку вичитували коректор, літредактор, наукові редактори – усі читали. Але науковий редактор передивлявся останнім, інколи скасовуючи якісь правки. Він був останньою інстанцією.

У всіх були свої сфери компетенції. За кон'юнктурну правку відповідав літредактор. Коли щось траплялося в політиці, це називалося кон'юнктурною правкою. Усяке

бувало. Кожна правка мала свій колір: кон'юнктурна – коричневий (символічно), авторська – зелений, коректорська і редакторська, здається, синій і червоний відповідно. Таким був режим підготовки, що існував доволі довго. «Наукова думка» робила верстку й віддавала нам.

Потім робилася така операція: «вирізка – вклейка». Число вже надруковане, нічого не можна викидати. Акуратно вирізали помилкову сторінку, а друкарня друкувала певну кількість правильних сторінок, і потім їх вклеювали. Мені не доводилося брати участь у цій операції, але зазвичай хто помилився, той це й робив. Люди з Інституту сиділи в друкарні, вирізали, клеїли. Я знаю, що були історії, коли книжки пускали «під ніж». Не пригадаю безпосередньо зі своєї практики, але таке було. Наприклад, цікава історія, що її розповідав Кримський, про філолога, який написав дисертацію про історію ненормативної лексики. Колеги подивилися та сказали, що вийшла дуже гарна робота, але як бути із захистом? Порадили написати щось загальне, з цим захиститися, але всі колеги знатимуть про цю його працю. Отже, він написав щось про Сталіна, захистився, тільки книжку ще не встиг надрукувати. А то вона би пішла «під ніж» однозначно.

Так-от, ми працювали в такому режимі дуже тривалий час. Єдине, що із початком реформ змінилося навантаження: потрібно було робити журнал двома мовами, перекладали літредактори, але потрібно було цей процес все одно контролювати. Досі пам'ятаю, що в російському оригіналі щось було про психологію й було написано: «в общении между малознакомыми людьми возможны недоразумения». В українському перекладі читаю: «у гуртожитку між малознайомими людьми можливі непорозуміння». І таке інше. Якось недодивилася Тамара Громова. Загалом стало більше роботи.

#### Фінанси

**І. Д.:** *Щодо фінансування старої «Думки». Скільки отримували працівники журналу й чи вистачало цих грошей на життя? Чи платили авторам гонорари?*

**С. І.:** До реформи та тривалий час після, поки все було стабільно, фінансування Інституту та видавництва (це стосується всіх Інститутів та всіх відомчих журналів Академії наук) відбувалося без затримок, усі витрати – папір, поліграфія, були стабільними, бо ціни завчасно призначалися «згори». Щодо зарплатні й оплати праці в старій «Думці» – поки було стабільно в країні, було стабільно й у нас. Рецензенти завжди були на громадських засадах. Передбачалося, що це люди з нашого Інституту, які вже отримують зарплатню. Редактори одержували зарплатню і так само, як решта співробітників Інституту, Академії наук та інших держустанов, могли сподіватися на премію.

Щодо наших доходів. Коли я прийшла до журналу, Прилюк мені сказав, щоб я співробітникам в Інституті не казала, скільки отримую, бо в мене зарплатня була трохи вища, аніж у них. Я навіть пам'ятаю, скільки це було в радянських рублях. У мене було 180, в академіка могло бути близько 1000. Як лаборантка, коли я певний час нею була, одержувала 80 рублів. Причому наш Інститут належав до першої категорії. А моя подруга, яка навчалася на історичному, а потім працювала в Інституті археології, отримувала 70. Це була друга категорія.

Вяткіна нещодавно нагадала мені, що я свою зарплатню витрачала на шампанське та колготки, бо колготки були дуже дорогі – 7-8 рублів. Про шампанське я мовчу. А так, сірники – 1 копійка, хліб – десь 15 і таке інше. На 180 рублів можна

було жити: кудись поїхати в межах Радянського Союзу, бо 15 рублів коштував квиток до Пітера, Риги тощо. Театри, усілякі концерти – 2-3 рублі. Пам'ятаю, як ми хотіли потрапити на щось дефіцитне на кшталт Тарковського чи «Мій друг Іван Лапшин». Ми з подругою прийшли, а квитків уже нема. Ми зайшли з квитками на інший фільм, дочекалися, поки вимкнуть світло, а дама, яка перевіряє квитки, зупиняє нас. Я дістаю «трешку». Вона з ліхтариком. Показую. Каже: «3-й ряд». Була майже безкоштовна медицина. 3 копійки – трамвай, 4 – тролейбус, 5 – метро. Я знаю, що в Інституті доволі серйозні вчені працювали за 160 рублів, тому про свою зарплатню я не розповідала.

**Д. П.:** *А якою була премія?*

**С. І.:** Вона була наприкінці року як 13-та зарплата. І в нас були авторські гоно-рари. Вони були співмірні з окладом. Не такі самі, але майже. Від окладу науковця не більш як третина. Це було фінансування від друкарні. Вона навіть за тих років мала дохід не лише від реалізації журналів, а й від комерційних видань. Напри-клад, до 1500-річчя Києва видали дуже гарний подарунковий альбом із фотокарт-ками, що коштував чимало. Усе це було офіційно через бухгалтерію, вони якось між собою вирішували, як це розподіляти. Були всесоюзні зарплатні тарифи за категоріями, були певні тарифні сітки, але там завжди був якийсь гачок для маніпулювання. Були ще якісь системи доплат за небезпечну, шкідливу, понад-нормову роботу на підприємствах. У нас не було понаднормових та інших кате-горій, але були надбавки залежно від ступеня та звання. Тобто людина одержувала вищу зарплатню, коли з лаборанта переходила до розряду кандидата та займала відповідну посаду.

**І. Д.:** *Ви казали про доволі високий дохід академіків. Чи отримували вони додат-ково гроші за викладання? Це був сукупний дохід – 1000 рублів?*

**С. І.:** Не знаю. Мабуть, академік у Президії отримував дещо інші гроші, ніж академік в Інституті. Директорська посада мала оплачуватися десь близько 400 рублями, залежно від категорії Інституту. Звісно, були різні надбавки. Були якісь не надто очевидні складові, які дозволяли іноді керівництву певним чином захо-чувати своїх працівників, але межі цих коливань були не надто помітними. По-годьтеся, академік і лаборант – це різні речі. В Україні зараз дуже велика різниця. Але я знаю країни, де різниця ще більша. Єдине, що можу вам сказати втішного з цього приводу: порівняно з доперебудовними часами й усім цим десятиріччям, якщо робити комерційне порівняння, то сьогоднішнє покоління, порівняно з бать-ками, з батьками батьків, живе краще.

Та не просто про розмір зарплатні, а й про купівельну спроможність, та інші пара-метри. Я це знаю не тільки тому, що почала працювати із соціологами. До них пішла, бо були дуже кепські фінансові справи, потрібна була стабільність. Я працювала в приватній видавничій царині, це дуже дорого мені обійшлося. До того ж, я трохи ціка-вилася соціологічною проблематикою. Коли почала працювати, виявилось, що існує багато такого, про що я навіть не здогадувалася. Часто нас тривожить не те, що є най-гострішим і найнебезпечнішим, а те, про що найбільше розмовляють. А розмовляють завжди про усілякі надзвичайні події, банкрутства тощо, але не про успіхи. А вони є! Коли суспільство починає говорити про якусь проблему, це не обов'язково значить, що з цією сферою геть усе погано. Наприклад, часто розповідають про корупцію. Але ситуація є набагато кращою, ніж була раніше.

*Внутрішня «кухня»*

**І. Д.:** *Робочий день редактора був нормований?*

**С. І.:** Мені поталанило. Хоч би де я працювала. Коли працюєш з текстами, усім зрозуміло, що ти робиш. Керівництву байдуже, де ти зробиш свою роботу – на робочому місці чи вдома. Тому воно не надто прискіпливо ставилося до режиму роботи. У товаристві «Знання» потрібно було вчасно з'явитися, щоб дізнатися, що слід зробити, а потім просто можна було домовитися про свої справи. Не було потреби тримати нас у жорстких рамках. Потім «Наукова думка». У них було невеличке приміщення, їм пропонували інше десь у новій будівлі, там, де ВДНГ. Але Юрій Храмов дуже тримався за цей будиночок на вулиці Рєпіна (зараз Терещенківська). Як я вже згадувала, у нас був такий режим: тиждень – на роботі, два – вдома. Головне, щоб ти вчасно зробив те, що треба.

Ви вже знаєте, що таким чином я їздила до Юрмалі. Це був уже не перший мій візит туди – знала, куди їхала й що на мене там очікувало. Я ще встигла в Ризі подивитися «Історию лошади» за повістю Толстого «Холстомер» у виконанні лєнінградського БДТ, де головну роль виконував Євгеній Лебедев. Актор від Бога. До речі, у нас не було квитків. Я кажу подрузі – приїдемо в день вистави, може, у когось буде зайвий квиток. Підійшли до театру (це оперний театр у Ризі), а там сходи. І на них я бачу Вадима Михальова з відділу естетики зі своїм аспірантом, тітка якого працювала в цьому театрі. Нам виділили місця в ложі бельєтажу. Мені потім подружка сказала, що я з її кавалерів – найкраща.

Потім – Інститут філософії. Певний час я попрацювала в соціологів, у Володимира Чорноволенка. Я до нього приєдналася за рік праці. В Інституті загалом були вільні норови. Були дні присутності – вівторок і п'ятниця. Інститут соціології «відпочувався» від Інституту філософії. У них досі дні присутності ті самі. У «Думку» потрібно було з'являтися вранці. Але не о 9-й годині. Ми могли приїхати на роботу не в годину пік. Об 11 годині – нормальний час. Нікого не цікавило, коли й куди ти пішов, головне – щоб попередив, аби люди на тебе не розраховували й ти нікого не підвів. Такий режим роботи, оклади, така система функціонування загалом – усе це тривало доволі довго.

До речі, ви запитували про дискусії. Вони відбувалися в неформальному середовищі. Прилюк намагався їх просунути на сторінках журналу, але це йшло дуже важко. У нас там, мабуть, просто такі люди зібралися, що спілкування було неформальним. Думки були різні, але не було розмежування, бо тоді, як і зараз, якщо хтось запрошував до своєї команди нових людей, то запрошував тих, із ким простіше було знайти спільну мову.

Так-от, був клуб, в якому багато людей весь час «тусувалося», що заважало тим, хто хотів працювати. Ми поставили при вході пляшку з-під коньяку, зробили щілинку в корці й написали, що потрібне мито за перетин нашого кордону. Люди кидали туди гроші. Одного разу хтось прийшов на роботу й побачив, що на дні нашої пляшки – 3 рублі 62 копійки. Саме стільки коштувала горілка. Ви можете уявити собі, чого були варті наші зарплати. На них можна було жити, але дуже скромно. Дефіцитні товари коштували дуже дорого. Вони були дорогі в магазині, а ще дорожчі – через знайомих. Можна було придбати черевики майже за місячну зарплатню тощо.

**Д. П.:** *Коли у вас була тільки україномовна версія, статті, написані російською, перекладалися українською?*

**С. І.:** Так, у «Думці» до реформи все друкували українською мовою, причому більшість статей доводилося перекладати. Я спостерігала, як це змінювалося. Стара «Думка» була повністю україномовним журналом.

**Д. П.:** *Які форс-мажорні ситуації з тих часів можете пригадати?*

**С. І.:** Не знаю, чи можна це вважати чимось екстраординарним. Ситуація водночас і типова, і нетипова. Потрапляє мені до рук стаття «Філософські питання природознавства». І в мене таке враження, що це дуже незграбна аспірантська «проба пера». Я написала кілька зауважень, віддала відповідальному секретареві й попросила передати авторові. До речі, хочу сказати, що ми не одразу почали збирати «авторські об'єктивки» – відомості про автора. До Прилюка автори подавали статтю із прізвищем та ініціалами, і все. А якщо автор мав потребу обговорити текст зі мною, він міг це зробити. Кличе мене Юрко і каже, що ми не можемо відхилити цю статтю. Авторка – завідувачка якоїсь кафедри у вишій, дуже скандальна персона, якщо не опублікуємо, матимемо неприємності. Я беру статтю й починаю перед ним гортати. Він каже: «Розумію».

Я після тієї ситуації взагалі багато думала й дійшла висновку, що інститут редагування треба скасувати. Хай хто хоче, той таку дурість і пише. Я навіть зараз кажу колегам, коли ми обговорюємо якісь видання, що треба налагодити інститут рецензування таким чином – просто не брати те, що не годиться. Бо, повірте мені, багатьох із авторів, яких ви читаєте, ви насправді не знаєте, а перед редактором автор як перед прислугою, «у спідньому». Ми іноді отримуємо такі речі від авторів, які потім ретельно приховуємо від зовнішнього світу. Це, звісно, не більшість випадків, виходячи з моєї практики. Хоча від знайомих я чула, що надходить макулатура. Автори приходять як до салону краси: там відрізали, там підкачали, там підфарбували – і виходять симпатичні. Я говорю не про граматику, а про зміст, аргументацію тощо.

### **Реформована «Думка»**

**І. Д.:** *Перейдемо до реформованої «Думки» за часів Прилюка. Чи можете однією фразою охарактеризувати період його керівництва?*

**С. І.:** Можу. Прилюк з відомчого збірника перетворив «Філософську думку» на академічний журнал. А тепер розшифрую: був академічний рівень, якого ми дотримувалися, плекали його, як могли. До певного часу (повернуся до цього). Журнал давав уявлення про стан справ і нарешті зникло визначення «відомчий», бо залучали авторів з усіх суміжних наукових галузей і навіть намагалися якось розширити зміст за рахунок малих жанрів. Я за кожне слово можу поручитися. Це зробив Прилюк і це було грандіозне перетворення.

**Д. П.:** *Прилюк почав виконувати функції головреда ще до офіційного призначення?*

**С. І.:** Поки я не працювала в журналі, я бачила тільки те, що на виході. Решта – чорна скринька. Що там усередині – не знала, і це мене не надто цікавило. Якщо я можу наразі говорити про якісь підходи, то висновуючи з того, що я краєм вуха почувала, щось додумала тощо. Період, коли я працювала із Прилюком до реформ, був недовгим. Він не міг реформувати журнал до отримання відповідної санкції, незалежно від свого статусу. Він формально міг би бути заступником Шинкарука та впроваджувати свої реформи, а міг би мати посаду головреда, але не мати санкції.

**Д. П.:** *Але ж модель роботи з авторами можна було змінювати незалежно від санкцій?*

**С. І.:** Закінчу історію з тим неадекватним текстом. Людина скандальна, ніхто не хоче з нею сваритися. Я кажу: у нас же Редколегія, давайте «розмажемо» відповідальність на всіх. Вона ж не буде з усіма сваритися. Тепер уже знаю, що це можливо, нещодавно співробітників Інституту соціології колективно викликали до СБУ, а влаштувала це одна жіночка через ревності. Навіть таке буває! Так-от, у той момент у мене була відпустка, а Редколегія збиралася за певним графіком. Коли я повернулась, вирішили не сваритися. «Англія сдалась», як у кіно.

Я була молода, вперта, замість того, щоб сісти й переписати, почала сперечатися. Я знайшла в Інституті одну-єдину людину, яка була спеціалістом з дотичної проблематики. Це був Михайло Булатов. Він погодився написати рецензію, але все одно анонімно. Були редакційні печатка і бланк – ми засвідчували, що ця людина дійсно має науковий ступінь. Ця історія, зрозуміло, стала відома авторці. Рецензія Булатова була розгромною. Статтю відхилили, надіславши висновок разом з цією рецензією, але дехто в Інституті перестав зі мною вітатися. Імен називати не буду. На мій погляд, це типова ситуація – усі поводитися так, як заведено. Я ж почала «мутити воду». Але я зрозуміла на цьому прикладі для себе, що коли ми погоджуємося й даємо «зелене світло» публікації або просуванню кар'єрними сходами, не варто дивуватися, що в нас такі люди в керівництві.

Наразі я дивлюся: людина, яку я знаю як авторку, уже тоді брехала. І хто дав їй можливість здобути відповідну посаду свого часу?.. До речі, я тоді ще зрозуміла, що, можливо, ця жіночка навіть не підозрює, що посідає не своє місце. Може, вона з дитинства звикла домагатися свого. Але ж це її проблеми. Ми стільки народу «під білі рученятка» привели до нинішніх посад. Народ має той уряд, на який він заслуговує. От і маємо. Хоча... у нас народ все ж таки кращий.

Ця історія, мені здається, показова, бо такого не має бути. Інститут – це узвичаєння. Одна річ – карго-культ з бамбуку, а інша – сотні років розвитку демократії, промисловості тощо. Нормальні інститути будуть тоді, коли всі будуть дотримуватися правил. І те, що видавати журнал можна за умов, коли така людина підкоряє собі волю достойників, це погано. Той самий Головаха казав про подвійну інституціональність в Україні: зберігаються старі інститути, що заважають нам рухатися далі, і дуже повільно формуються нові. Але це окрема розмова.

Змінився Президент НАН України. Кажуть, що він – притомна людина. Люди, які з ним стикаються, підтверджують, що він людина розумна та цілеспрямована. Але навколо нього – старі чиновники, тож у нього нічого не виходить зробити. Наталка Вяткіна стала директоркою певної програми, але дуже швидко пішла звідти, бо деякі люди їй здавалися нормальними, притомними, справедливими, щирими, поводитися нібито з розумінням, навіть улесливо. Але від них нічого не можна було добитися, жодної потрібної для ухвалення рішень інформації. Або ще приклад. Я на похованні знайомої людини розмовляла з одним чоловіком, чиновником середньої ланки. Він каже: «Дуже жаль, що стара гвардія відходить. Але ж іще всі на своїх місцях. Я навіть кабінет не змінив – там табличка залишилася. Ми ще посидимо, не поспішайте з нами прощатися». Геронтократія, одним словом. Цей випадок дуже ілюстративний у сенсі інституційних передумов, що заважають нам працювати. Журналу, Інституту тощо. Філософи та соціологи – не виняток. У підґрунті ми маємо ригідність інституційної структури.

**В. А.:** *Якими були головні проблеми, що намагався розв'язати колектив «Думки» під проводом Прилюка?*

**С. І.:** Передовсім він запропонував двомовний журнал, 12 випусків, охоплення більшої потенційної аудиторії (що справдилося), додавання визначення «соціологічна» до назви журналу. Усе це давало змогу, з одного боку, привабити більше читачів, з іншого – розширити журнал. І з точки зору залучення нових авторів, і тематично. Бо соціологія передбачала більш актуальну проблематику, ніж філософія. Зараз ми в тематичних блоках теж обговорюємо актуальні питання. Наприклад, взаємодію науки і влади, насильство, мистецтво, але ми маємо дотримуватися філософського підходу. Якби не «круглі столи», чимало актуальної проблематики залишалось би поза межами сторінок. Певна компенсація ригідності інститутів сталася завдяки тому, що Прилюк зацікавив зовнішніх щодо філософії людей. Леонід Фінберг і Мирон Петровський багато зробили в цьому напрямку. Прилюк утворив цю структуру, назвавши її Редакційною радою. Було вливання «свіжої крові», виникла і структурна база, щоб усе запрацювало. Він додав і «механізм», і «бензин».

**В. А.:** *Тобто основними проблемами журналу до реформ були академічна замкненість, мала аудиторія, ригідність і надто консолідований колектив?*

**С. І.:** Так, усе правильно. Прилюк відчинив «двері» журналу. Приходило багато цікавих людей, які долучалися до створення «Думки». Ми називали цей творчий актив друзями нашого видання.

#### *Спільнота журналу*

**І. Д.:** *Тоді детальніше поговоримо про людей, що визначали обличчя «Думки» в той час. Але перед тим хотів би запитати щодо Редакційної ради і Редколегії. Мені якось пояснили, що Редколегія – це ті, хто працював над випусками журналу, а Редрада або визначала стратегію розвитку журналу, або додавала часопису авторитету. Чи погоджуєтеся ви з такими думками?*

**С. І.:** Звісно. У нас був журнал, створений за часів УРСР за участі Інституту філософії та видавничої структури «Наукова думка», де були закони та правила функціонування. Мала бути Редколегія, яку утворюють люди з певними статусними позиціями – з науковими ступенями та вченими званнями. Не менш, ніж кандидати, спеціалісти, формально та документально. Тобто формальний статус – це обов'язкова умова для участі в Редколегії. Вона й надалі виконувала свою функцію «страхового полісу». У журналах не було ради. Теперішні журнали створюються за часів, коли вже все змінилося.

Редрада була новацією для радянського академічного журналу. Поволі політична й ідеологічна структура розхиталася, можна було щось втиснути в її «щілинки». Редрада була дуже ефективним винаходом, вона почала працювати на журнал. Долучилося справді багато людей. Ми виходили друком раз на місяць, а збиралися з колегами двічі на місяць. Редколегія дивилася вже готову верстку, затверджувала тексти, і ми з цим папірцем – «Підписано до друку» – ішли до друкарні. Редрада – це був вдалий і продуктивний винахід Прилюка за тих умов.

**І. Д.:** *Щодо людей, які утворювали живу спільноту журналу. Вяткіна у своєму інтерв'ю згадує Тарасенка, Табачковського, Кошарного, Іщенка, Малишевську. Крім того, каже про людей, які активно взаємодіяли з журналом. А що ви можете пригадати?*

**С. І.:** Що стосується першого переліку імен, звісно, окрім співробітників, було коло людей, які допомагали журналові від початку до реформування. Вяткіна була в Редраді, але ми мали неформальне спілкування навколо відділу логіки. Відділ логіки,

як на мене, був найцікавішим осередком, хоча я згадувала також відділ соціальних психологів і соціологів, який теж був достатньо перспективним. Просто Попович був постаттю з неймовірною силою тяжіння. Звісно, усе, що стосувалося журналу, ставало предметом обговорення. У неформальних обговореннях люди висловлювали дуже цікаві думки. Разом із людиною, яка не мала жодного стосунку до журналу, ми вигадали рубрику «Київське коло». І таке часто траплялося. Отже, коло спілкування великою мірою зосереджувалося довкола Поповича та відділу логіки. Я назву цих людей, бо вони певним чином формували й самого Прилюка. Хочу висловити їм подяку. Це Попович, Вяткіна, Сергій Васильєв, Анатолій Ішмуратов, Віктор Малахов, Сергій Кримський, Табачковський, Іщенко, Малишевська.

Тарасенка я вже в журналі не застала, знаю його лише як автора. І я не певна, що Прилюк товаришував із ним ідейно. Тарасенко був людиною розумною, але в нього було надто глибоке істматівське підґрунтя. Можливо, Прилюк чогось навчався в нього. Але він був з іншої «референтної групи».

Загалом, атмосфера в редакції була дуже приязна. Тарасенка там радо вітали разом із багатьма іншими. Дискусій як таких не було, але певний «вододіл» був. Іщенко був людиною нашої «референтної групи», Малишевська теж, Бистрицький. Попович, Вяткіна – це ядро. Дуже консолідовані з ними Васильєв, Малахов. Поза цією «референтною групою» – ті співробітники журналу, які були поруч із Прилюком, коли тривали реформи. Редактори Іщенко, Кошарний, Лавриченко. Наші літературні редактори. Малишевська була філологом за фахом, попрацювала на радіо. Для неї українська мова була більш підвладною стихією, ніж для нас, решти. Навіть для Тамари Громової, яка трималася дещо окремішньо. Її родичі відсиділи за «буржуазний націоналізм». Можливо, вона була трішки відлюдькуватою саме через це. А може, просто характер такий був. Не надто брала участь у тому, що перебувало поза її службовими обов'язками. А Лариса – однозначно.

Я можу згадати дівчат-машиністок. Галя Мойсеева була в минулому спортсменкою, за віком пішла зі спорту, на початку роботи в журналі не мала вищої освіти, але навчалася в поліграфічному. Потім пішла до Інституту соціології. Відповідальним секретарем була Яна Попова. Самовіддано працювала на журнал. Вона була з інтелігентського київського середовища, з культурним бекграундом. Усі ці люди були важливі й тому, що були нашим культурним капіталом.

Прилюка поважали, навіть любили. Він був дуже талановитою людиною в містечтві спілкування. Найяскравіша історія: зібрали якусь спільну нараду філософів і соціологів з країн соціалістичного табору за часів Перебудови. Нас було загалом десь двадцятьоро людей, і кожного вечора вся компанія поступово підтягувалася до кімнати Прилюка.

#### *Концепція нової «Думки»*

**В. А.:** Як би ви описали зміни в концепції журналу за Прилюка? Вяткіна у своєму інтерв'ю згадує журнал «Mind» і каже про те, що концепція західних видань вплинула на «Думку». Чи це так?

**С. І.:** Так. Я принаймні два журнали можу згадати – французький (комуністичний, продавався в кіосках) «La Pensée» й англійський «Mind». Ми орієнтувалися, звісно, на їхню проблематику. У «La Pensée» ми навіть запозичили колір обкладинки. Це був живий процес по-справжньому колегіального пошуку рішень. Редакція мусила працювати без гарантованої винагороди. Усе трималося на персональних ініціативах.

Ви знаєте Скуратівського, він – оповідач, сторітелер. Він багато чого бачив, чув, читав, і з кожного приводу в нього є влучні приклади. У цій атмосфері спілкування та взаєморозуміння журнал приростає культурним капіталом.

**В. А.:** *А в яку концепцію трансформувався цей культурний капітал, орієнтований на ці західні видання?*

**С. І.:** По-перше, ми розуміли, що нам до них далеко. Не пам'ятаю, щоби при мені хтось формулював концепцію журналу. Але реконструювати її можна. У нас було відчуття певної місії. Ми публікували матеріали через важливість ідей, а не через родинні зв'язки. Юрій Бауман і Костянтин Малєєв узагалі в політику пішли від нас, Данило Яневський став телеведучим. Був ще один у нас співробітник пізніше, закінчив філософський, але був трохи розчарованим ескапістом, займався яхтингом. Попрацювавши в «Думці», він став письменником. У «Думці» кожен, хто робив певну справу, завжди виконував свої конкретні завдання, це був «конвеєр». Коли збиралася рада, шукалися суспільно-значущі рішення й сама філософія сприймалася як важливий чинник розвитку суспільства. Якщо ми хочемо жити в розвиненому, розумному, заможному суспільстві – без філософії нікуди.

**І. Д.:** *«Думка» будувалася як академічний журнал з елементами журналу загальногуманітарного спрямування? Орієнтація на суспільне благо?*

**С. І.:** Так. Але це не проговорювалося. З'явилася така ніша – гуманітарно-філософська. Наприклад, журнал «Новый круг», який створив Андрій Мокроусов. До речі, саме в цьому журналі, де разом з Іваном Петровським (сином Мирона Петровського) я опікувалася частиною перекладів, заочно познайомилася із Хомою. Він ще був, здається, аспірантом. Коли мені до рук потрапив переклад Хоми, ми всі закохалися в цю людину. Так-от, «Новый круг» позиціонував себе як гуманітарно-філософський журнал. З'явилися журнали «Гене́за» та «Політична думка». Був запит на правду й на істину. Мабуть, ще важливо, що у філософському середовищі було розуміння того, що це не завжди одне й те саме. Філософія може бути допоміжною в тому сенсі, що по-справжньому здатна відрізнити «подлинные ценности от мнимых», як казав один наш співробітник. Певні речі ми можемо розуміти краще, ніж гуманітарії інших профілів.

**І. Д.:** *Отже, нова «Думка» – це філософське академічне видання з елементами міждисциплінарних досліджень і загальногуманітарними матеріалами, спрямоване на реалізацію суспільного блага через аналіз актуальної для суспільства проблематики, так?*

**С. І.:** Додам ще – із просвітницькою метою.

**Д. П.:** *Чи правильно я розумію, що Інститут втрачав свій відомчий збірник? Тож чи були в Інституті ті, хто ставився до цього критично та опирався змінам?*

**С. І.:** Не знаю. Мені все ж таки поталанило – я спілкувалася з людьми зі свого «референтного кола». Ми мали доволі близькі погляди на речі. Ті, хто не любив Прилюка, десь існували, але нам це не було цікаво. Якихось серйозних проблем до певного часу не траплялося. А те, що комусь не подобалося, можна було передбачити. Це не заважало працювати й не мало великих наслідків.

**І. Д.:** *Тоді питання навздогін. Змінюється журнал, змінюються часи, домінування радянського марксизму в середовищі інтелектуалів падає. Тож чи не було конфліктів інститутських діаматників та істматників з новим керівництвом журналу?*

**С. І.:** Ні. Це все відбувалося поступово, справжніх «буйних» було мало. В Інституті соціології були люди, які з пропагандистів старого штибу стали вченими, але все,

що вони могли – підтверджувати прикладами те, що вони вже стверджували на початку статті. Процес вимивання був скоріше природним, а не кимось ініційованим. По-перше, ще за часів панування діамату й істмату, наукового комунізму й атеїзму люди не тільки на власних кухнях говорили інакше, а дійсно думали інакше. Та коли стало можна писати все, що хочеться, виявилось, що «атрофовані деякі м'язи» – втрачені навички наукової, мисленнєвої роботи. Це дуже прикро, але ми знали, що якась людина була непоганою – розумною, порядною, цікавою. Але ж потім не витримувала випробування свободою.

Виявилось, що суспільство не надто потребує тих істин, які ми йому прагнули відкрити. Ми ще встигли попрацювати в той час, коли були колосальні накладі «Огонька», коли люди читали про історію, викриття репресій, всілякого роду маніпуляцій людською свідомістю, про несправедливість. Така «Думка», якою її робив Прилюк, була можливою й запитуваною за тих умов, бо за інших умов вона була б і неможлива, і не запитувана. Зараз вона можлива, але не запитувана. Тоді був і запит, і інституційні передумови для створення Редради, офіційного затвердження її тощо. Так, люди не одержували зарплатню від Інституту чи від «Наукової думки», але вони мали офіційне затвердження. Це стосується журналу.

А науковцям було важче. Їм потрібно було знайти нову нішу, комусь було важко, бо він так довго грав роль, що зрісся із маскою. Поступово почалися фінансові труднощі, багатьом довелося піти з професії. Ця колізія проявлялася серед науковців порізному. Деякі завжди працювали чесно, знаходили спосіб думати вільно та створювати якісний науковий продукт, наприклад, у відділі логіки. У «Думки» не було такої настанови, що ми відмовляємося від діамату та істмату. Прочитую Малишевську про стару «Думку»: «Наш журнал — незапотевающее зеркало украинской философии». Якщо дзеркало не запотіває, то це означає, що людина вже не дихає. Чесно кажучи, там були непогані публікації, але загалом було мало хороших текстів.

Програма реформ – програма максимум. Люди писали різні речі, комусь не довелося перебудовуватися, хтось «стрибнув і поплав», а хтось – ні. Тарасенко – жертва. Перебудова різним людям далася по-різному. Для когось вона стала катастрофою, наприклад – для Тарасенка. Він увесь час шукав спосіб вбудувати істмат у «тіло» соціальної науки. І так і не зміг призвичаїтися до думки, що в соціальних науках люди можуть дивитися на світ крізь різну оптику. Уже всі знали про класичну, неklasичну і постмодерну науку, про парадигму тощо, а він усе не міг із цим примиритися.

**І. Д.:** *Історія про відмову марксистській ортодоксії – це про «Думку»?*

**С. І.:** Думаю, що в перші роки реформ Прилюка ми б через ортодоксальність не відхилили статтю. Це теж відбувалося поступово. Так, ми відмовлялися від єдиної ідеології. Ми допускали розмаїття думок, орієнтувалися на загальнолюдські цінності та права, що було дуже важливим завоюванням тієї епохи. Людина має стати цінністю, що переважає державу. Пам'ятаю газету, де була невеличка нотатка про вбивство. Наприкінці автор писав «Жах! Така людина може піти на ще гірше – зрадити державу!». Такий був раніше фокус. Ми відмовлялися від єдиної ідеології, від «спецв'язку», викреслювали зі свого вжитку «ексклюзивний» зв'язок саме нашої країни з істиною, красою, добром. Ми не гірші й не кращі за інших, є загальнолюдські цінності й загальнолюдська спільнота, в якій ми маємо визначити себе. Тут усередині людина, яка робить щось помітне для оточення, знає, що може апелювати до загальнолюдських цінностей. Але ніхто не забороняв діамат чи істмат, їх читали, не було ідейної люстрації.

Мабуть, що стосується ідей, то це й правильно. Неправильно було б одним махом заперечити все мертвонароджене. Його лише перестали обслуговувати апаратами штучного дихання. А те, що живе, потроху проростало й розросталося. Зрештою, усе має бути правильно. Це принцип історичного оптимізму. У нас є обнадійливі тренди та сподівання, що ми, зрештою, вирулимо. Але є проблеми, наприклад, із нашою Академією. Головаха в Інституті соціології на дирекції, коли обговорювали, що робити, запропонував провести справжню атестацію. А вони вміють працювати з аналізом даних. Тож пропонував провести справжню атестацію та скоротити тих, хто не працює. У нас в Інституті одні працюють, а інші – «кайфують». Якось дізналася від наших грузинських колег, що в Грузії скасували Академію наук як бюрократичну структуру. Академік – це почесне звання, але не більше того. Інститут у них налічує близько 20 людей. Він потрібен для певної суб'єктності, для того, щоб залучати фахівців до роботи. Це координаційна структура, але люди працюють переважно у вишах, чим і заробляють.

В Україні ж самий принцип побудови академічних установ передбачає ризики нульового ефекту роботи. У кращому разі формальні звіти, у гіршому – повна нісенітниця від працівників. Я просто намагаюся трішки, як казав Головаха, скоротити те, що вкрай не годиться. Помилки вчених, лікарів, вчителів можуть дати дуже тяжкі наслідки. Хтось буде посылатися на ці дані, і цим може ввести суспільство в оману. Немає справжнього механізму, як контролювати якість роботи. Наша система влаштована так, що завдяки її устрою за радянських часів можна було в Академії прихистити тих, хто не міг знайти собі місця. Я розповідала, як до нас прийшов чолові'яга й каже: «Я чув голос згори, він мені наказує поділитися інформацією. Учора було ще не можна, а от сьогодні він мені сказав, що вже можна». Жмир каже, гаразд, лишайте свій текст. Наступного дня приходить, а Жмир каже: «Нам був голос згори, що це ще зарано публікувати». Попович мені колись пояснив, що скасовувати Академію наразі зарано, вона нам ще знадобиться для підстрахування.

**В. А.:** *Ми вже почасти торкалися питання змін у структурі та рубриках. Що нового з'явилося?*

**С. І.:** Прилюк замислював і з нами обговорював, чи не варто відмовитися від дисциплінарного поділу за рубриками. Тобто інтенція така була, але це було важко зробити. Також, додавши соціологію, почали друкувати тексти, що стосувалися суспільства, але вони були більш публіцистичними. І філософські, з іншого боку, речі, що відлунювали есеїстикою, і просто малі жанри. Це, звісно, було радше для привернення уваги широкого читача.

#### *Техніка нової «Думки»*

**Д. П.:** *Нам цікаво дізнатися про технічну естетику журналу. Ви вже казали, що запозичили дизайн у «La Pensée». Що ще можете додати?*

**С. І.:** Ми обговорювали ці питання із Прилюком. Наш колега розповів нам про верстку. Зрештою, верстку – високий друк – робила друкарня, але там було передбачено, що ми будемо подавати фото наших авторів. Цей задум виявився надто складним для реалізації. Шаржиста Казанського попросили створити персонажа, який переходив зі сторінки на сторінку й нібито коментував матеріали. Але технічний бік справи виявився надто складним, тож ми відмовилися від цього задуму. Зрештою, ми вже й так дещо відійшли від академічних стандартів. У рубриці «Філософська азбука» були ілюстрації і, мабуть, усе.

**Д. П.:** *Саме тоді почали верстати «Думку» дотипографським способом?*

**С. І.:** Значно пізніше. Тоді, як я вже зазначала, ми працювали з друкарнею, де здійснювався класичний набір чавунними літерами. Окремою пригодою було опанування комп'ютера. Ми працювали дуже самовіддано, але для деяких людей це було дуже складно. Дехто навіть скаржився на погані сні після навчання такій роботі. Був у нас і такий комп'ютер, з яким потрібно було працювати через запитання-відповіді, переходити з одного рівня на інший тощо. Я пізно ввечері повернулася додому, лягаю спати і, розмовляючи сама з собою, подумки починаю шукати, де перейти з рівня на рівень.

Був такий інцидент, коли почали друкувати, здається, Льва Шестова на початку 90-х, в якого було багато цитат французькою. Прилюк поїхав на тиждень у від'їждження, наказавши нам за цей час опанувати техніку – до його повернення набрати текст. У нас було дві машиністки, які навчалися працювати з комп'ютером. Одна тривалий час намагалася набрати, але на одній і тій самій цитаті усе завжди «пливло». Я подумала, що це через якесь специфічне сполучення латинських букв – може, це якась програмна команда. Спробували набирати без цієї цитати – усе одно десь у тому місці пливе. Повернувся Юрко, став шукати інші комп'ютери, більш сучасні. Спочатку працювали у форматі txt, потім – у *Word*. Пригод було чимало, але всі вони пов'язані з технічними моментами, із навчанням роботи на новій техніці. Не думаю, що це так вже цікаво.

**І. Д.:** *Перехід на комп'ютерну верстку був проривом для видавничої сфери в Україні?*

**С. І.:** Спочатку були сподівання, що ми повністю відмовимося від паперу: не буде пилу, не буде загублених рукописів. Однак виявилось, що «рукописи таки не горять». Поки ми не навчилися працювати з файлами – зберігати, копіювати тощо – багато разів знищувалися документи! Але усе ж на комп'ютері набагато зручніше працювати. Немає таких проблем, як на машинці, коли набираєш, або щось креслиш на папері й неможливо повернутися до попереднього варіанту, виправити помилку, мати кілька варіантів для порівняння, кілька екранів тощо. Комп'ютери прискорюють робочі процеси, дають змогу зберігати в зручному вигляді базу даних. До Юрка цього не було, але він свого часу знайшов якісь шухлядки, як у бібліотеках, з літерами, і там зберігалися відомості про авторів. Зараз можна відкрити папку на комп'ютері та швидко знайти потрібний файл, виправити, додати щось.

Комп'ютерна верстка теж розширила наші можливості. Але були часи, коли я домальовувала навіть у комп'ютерній верстці. Ми робили верстку на комп'ютері, роздруковували на спеціальних плівках, передавали плівки до друкарні. Вже друкарня робила із плівок форми для друку. На комп'ютері, у тих програмах, з якими ми працювали, бракувало якихось специфічних символів, що є в різних мовах.

Потім поступово з'являлися більш довершені програми, дедалі простіше ставало працювати, експериментувати з версткою. Якщо для «високого друку» ми мали подати макет, то друкарня його б кілька разів не виправляла, коли щось було б не так, не сподобалось нам. Із комп'ютером ця проблема зникла. Ми могли «гратися» з кеглем, шрифтами, ілюстрацією, фотокартками, схемами, таблицями. Спершу ми подавали це в намальованому вигляді – тушшю. Якщо помилився, потрібно все викинути і зробити «з нуля». Плюс – легкість обміну інформацією з колегами. Зараз я не все пригадала, але вже цього достатньо, щоб уявити, що дав цей перехід. Коли навчилися, усі дружно перейшли на комп'ютери, хоча деякі з наших авторів і далі писали від руки

чи на машинці. Для мене єдиною «втратою» стала неможливість нотаток олівцем на берегах: дуже це любила.

**В. А.:** 1989-го року «Філософська думка» стає «Філософською і соціологічною думкою». Як це вплинуло на розвиток журналу, на формування Редколегії (дві Редколегії чи одна спільна)? Як узагалі відбувалася взаємодія між філософами та соціологами?

**С. І.:** Ви знаєте, усе було дуже неформально. Перші соціологи були вихідцями саме з нашого філософського середовища: Головаха, Бекешкіна, Макеев, Костенко та інші. Паніотто прийшов з математики, займався математичними методами в соціології. Відділ соціології, зрештою, був спочатку підрозділом Інституту. Єдине, що зробили задля підтримання належного рівня соціологічних публікацій – це ввели позаштатно Головаху до складу Редколегії. На той час ще навіть не було соціологічної спеціалізації. Відповідно не було й людей з дипломом соціолога. Тож не було ні реальної потреби, ні формальних підстав для підтвердження якимось чином соціологічного статусу. У Редколегії цю проблематику перекривали люди з відділів істмату та соціології, що тоді називався відділом конкретно-соціальних досліджень. Тобто займалися соціологічними публікаціями ті самі, хто займався до того матеріалами з соціальної проблематики. Соціологів публікувалося небагато. Відділ був невеликий, теоретиків було теж небагато. Тож соціологія, зокрема в журналі, інституціалізувалася дуже поступово.

За типом соціологічні публікації були більш конкретні. До речі, саме слово конкретність у назві й давало привід для публіцистики. Тож були матеріали й цілком не теоретичні: звіти про події у Верховній Раді, історична соціологія. Але загалом воно не дуже відрізнялося від того, що й ми вивчали в школах-університетах. У мене в дипломі було написано: «філософ, викладач суспільних наук». А під суспільні науки підпадало дуже багато всього. Тому цей статус «Думки» як і соціологічного журналу, закріплений у самій назві, був потрібен передовсім соціологам. Це було корисно для розширення проблематики публікацій, виходу за суто філософські та суто теоретичні межі.

**І. Д.:** До Прилюка «Думка» була винятково україномовною. Навіщо було створювати російськомовну версію?

**С. І.:** Усе дуже просто. По-перше, був ще Радянський Союз, де російська мова, за нечисленними винятками, панувала скрізь: в освіті, науці, спілкуванні. Я вже казала, як Єрмоленко мусив опановувати російську при тому, що його материнською мовою була саме українська. Інститутські автори змагалися, стояли в черзі, щоби бути надрукованими російською мовою в «Науковій думці», адже був формальний норматив, за яким російською можна було видавати менше назв, ніж українською. Автори часто писали для «Думки» саме російською, тож нам доводилося перекладати їхні статті українською. Мало хто тоді, окрім людей з українською культурною свідомістю (на противагу тим, хто лише толерував українську мову і культуру), оригінально писав свої матеріали українською. Мало їх було в журналі, мало в моєму тодішньому оточенні.

Був такий україномовний еротичний журнал «Лель». Його головний редактор якось сказав, що про остаточний успіх українізації можна буде говорити, коли люди заговорять українською в ліжках. До цього ще було далеко. У школі моєї сестри навчалися діти української культурної еліти, які переважно походили з україномовних сімей. Але приходячи до нас у гості, або в шкільному коридорі, вони говорили російською. За тих умов ми не усвідомлювали особливої різниці між україно- чи

російськомовним українцем і мешканцем Москви, Латвійської чи Естонської РСР тощо. Відчуття цієї історичної спільності – т. зв. «радянського народу» – тоді ще було. Що в Тбілісі, що в Києві ми читали одні книжки, дивилися одні фільми. Хоча я пригадую ситуацію, коли їхала потягом із хлопцем з тодішньої Югославії. Він викладав у якомусь університеті. У нашому спілкуванні не було жодного бар'єру. А в коридорі стояли мої співвітчизники, спілкувалися між собою. І він раптом каже: «Мені здається, що ми з вами маємо більше спільного, ніж ви з вашими співгромадянами». Однак це, мабуть, радше про коло спілкування.

**І. Д.:** *Тобто паралельне видання російськомовної версії журналу мало на меті лише збільшення аудиторії?*

**С. І.:** Саме так. Я хочу сказати, що українська ідентичність у різних людей дозрівала по-різному. Я хотіла відокремлення від Москви з декількох причин. По-перше, після Чорнобиля стало зрозуміло, що скільки б Москва не проголошувала загальнолюдські цінності, вона усе ж кинула нас напризволяще. Мене радували перспективи відокремлення. Мені здавалося, що коли країна стане меншою, нам буде простіше навести в ній лад. Я колись читала в Гемінгвея оповідання «Там, де чисто і ясно». От мені хотілося, щоб і в нас було просто чисто та ясно. І щоб ми не перестрибували, як у тому шаленому чаюванні, від однієї брудної чашки до іншої, а вимили всі чашки й залишалися тут. Те, що я етнічна українка, мені тоді взагалі не важило. Але вже коли ми відділилися, з'явилися назва держави, справжня столиця, гімн, прапор, історія, я почала відчувати свою причетність. Я почала відчувати цей новий вимір самості, і мене це тішило.

Якось моя колега, від народження україномовна, розповіла мені, як вона особливо переживала, коли начальство за радянських часів дорікало їй російською. І тоді я усвідомила, що я звичайний собі російськомовний шовініст: мені ніколи й не спадало на думку, що комусь може бути незручно спілкуватися зі мною російською мовою. Носії української мови та культури за радянщини були поставлені в умови, коли їм було незручно. На жаль, багато моїх колег, які, до речі, і зараз працюють на українську культуру як редактори, коректори, автори, перекладачі, заледве розуміють, що українська мова та культура в той час були дискриміновані. Тоді ми цього не усвідомлювали. А багато хто не усвідомлює цього й зараз.

### **«Думка» після 91-го**

#### *Нові можливості*

**Д. П.:** *Що змінилося для журналу після 91-го року?*

**С. І.:** Спочатку один сюжет, пов'язаний зі здобуттям незалежності. Розпал заклоту ГКЧП, по телевізору «Лебедине озеро», в Інституті відчувається тривога. Усі дуже напружені, тихі, двері всюди причинені. А, як на зло, в одного зі співробітників був день народження. Його дружина наготувала всіляких смаколиків, він їх приніс. Накрили стіл, сіли до нього. Прилюк каже: «Тепер кожен має передивитись свій респортфель і подумати, що ми будемо ставити в номер, якщо знову запровадять цензуру й не пропускатимуть підготовлені матеріали». Така собі п'ятихвилинка, хоча й за столом із вином.

Пізніше, 2014 року, у деяких наших співробітників залишилися рідні в Донецьку. І вони їм (співробітникам) казали: «Біжіть звідси якнайдалі та якнайшвидше. А ми, як за радянських часів пристосовувалися, так і до цих обставин пристосуємося». Отак і в нас

були ці адаптивні механізми. Треба було б лише оживити ці старі навички та продовжити працювати. Місія «Думки» полягала в тому, щоби, попри все, зберегти до кращих часів традицію філософування не тільки у формальному сенсі, а й у людському, як традицію думання. Для проривів потрібні генії, а для геніїв потрібна чашка Петрі.

**І. Д.: Середовище...**

**С. І.:** Точно. Дискурс, а не дике поле. А колеги з іншого столу, мабуть, випивши трохи більше, ніж ми на нашій п'ятихвилинці, пішли до Головноштамту й відправили телеграму в Кремль подібного змісту: «Якщо ви не припините це неподобство, то ми...». Не гадаю, чим саме вони погрожували, але цікавий самий факт.

За кілька днів усе стало зрозуміло. Але саме в цей день ми довго не розходилися по домівках. Було страшно. У своєму осередку, крім цієї телеграми, якогось явного протесту не виявлялося. Але дехто, зокрема з Депутатського клубу, зустрічався тоді й обговорював, що робити. Можливо, якби ГКЧП так швидко не пішло в небуття, ми побачили б і певний організований спротив тут, в Україні. Громадянське суспільство, хоча й лише зароджувалося, могло б дати осередки спротиву, а не просто незадоволення.

Хоча могло б статися різне. Згадати хоча б дебати Поповича з Кравчуком. Це було в день народження Мирослава Володимировича. Ми були в нього вдома, чекали іменинника й захоплено слухали. Навіть аплодували Мирославі Володимировичу. Але я, як редакторка вже з певним досвідом, помітила, що він говорив мовою, незрозумілою для переважної більшості громадян. Це згодом підтвердили мої знайомі філологи, історики, фізики: для багатьох із них Кравчук прозвучав переконливіше. Процеси усвідомлення значення Незалежності відбувалися дуже повільно. І це при тому, що її підтримка була колосальною. Хоча кожен підтримував, виходячи зі своїх резонів. А щодо роботи журналу – нічого не змінилося. Працювали так, як і раніше.

**І. Д.: Незалежність надала надзвичайні можливості в сенсі комунікації із західною наукою. Зокрема, уже можна було вільно перекладати західні твори та видавати їх. Чи скористалася «Думка» цією можливістю?**

**С. І.:** Насправді, можливості теж з'являлися поступово. Люди починали їздити на стажування, відкривати західну науку спершу особисто для себе.

**І. Д.: А коли, бодай приблизно, «Думка» видала першу перекладену статтю сучасного західного автора?**

**С. І.:** Першим був, мабуть, Жак Деріда в другій половині 90-х. Ми видавали книжку англійською, матеріали якоїсь конференції. Там були учасники з європейських країн, України, Білорусі, Росії. Хтось виступав одразу англійською, хтось – російською. Потім наш перекладач перекладав усі ці матеріали, а я, наскільки могла, виступила редактором перекладу. Ну а щоб усе було якнайкраще, ми звернулися до двох носіїв англійської мови: одного з Британії, одного зі Штатів. Я розділила текст порівну й віддала їм. Один із них у своїй половині додав дуже багато артиклів. А інший у своїй – навпаки прибрав. Було незрозуміло, що нам робити, адже весь текст перекладався й редагувався за однією стратегією. Ми обіцяли заплатити їм за цю роботу. Здається, по 10 доларів, символічні гроші. Заплатити мали в українській валюті. І от мені телефонують з бухгалтерії, щоб я запросила зарубіжних колег. Вони прийшли, я повідомляю бухгалтерії, а бухгалтер мене питає: «А у вас мішечок для грошей є?». Гонорар купоно-карбованцями їм відвантажували пачками до поліетиленового пакету.

Розумієте, дуже багато обмежень у той час з'явилося, пов'язаних із бідністю. Академія занепадала, багато журналів просто позакривалися. Прилюк врятував «Думку». Хоча ми позбавилися ідеологічних і бюрократичних обмежень, разом із Незалежністю ми отримали купу економічних негараздів. Тобто контакти такого роду в нас були, але, через брак фінансів, нерегулярні.

**І. Д.:** *А чи почав хтось із авторів «Думки», працівників Інституту в 90-х, публікуватися на Заході?*

**С. І.:** У 90-х це були поодинокі випадки. Тоді ми скоріше запрошували їх, самі долучалися до того контексту. Так би мовити, навчалися тримати голівку. Що тоді можна було – це поїхати на стажування за стипендіальною програмою. Так люди здобували контакти. І потім отримували можливості, зокрема, для публікації за кордоном. Але це були речі нерегулярні та неінституційні. Усе впиралося в гроші. Мене якось запросили на конференцію, я отримала листа від колег, з якими познайомилася теж на конференції. І от я прийшла до Прилюка й питаю: «Мене запросили на конференцію до Австралії. Що мені їм відповісти?». Він і каже: «Напиши їм, що дуже зайнята». Ніхто б мені відрядження не оформив, гроші не виділив, а в мене таких грошей не було. Гонорари наших авторів колись були сумірні з зарплатнею. А в цей час деякі автори казали, отримуючи гонорар, так: «Ну, може на цигарки вистачить».

**І. Д.:** *На тиждень чи на пачку?*

**С. І.:** На пачку. Хоча, якщо шукати позитив, це все одно більше, ніж зараз.

Ще щодо співробітництва. Що відчувалося, то це доступ до західної літератури, можливість відкрито контактувати із закордонними колегами. Тобто, зрозумійте правильно, можливості відкривалися, але скористатися ними ми змогли не одразу: і через економіку, і через час на навчання.

#### *Видавничий бум*

**В. А.:** *Говорячи про український культурний процес 90-х, неможливо не згадати про нові видавництва та періодичні видання. До яких із них ви були дотичними, в яких із них працювали представники Інституту та «Думки»?*

**С. І.:** Це був час, з одного боку, сприятливий для видавничої справи. Адже тоді створенням журналів, видавництв тощо тільки лінивий не займався. Але, з іншого боку, державні видавництва та журнали опинилися в дуже скрутній ситуації. Людина з діловою жилкою могла розпочати свою справу. А в державних структурах – недофінансування. «Наукова думка» відмовляється від журналів, розкидає їх по інститутах, якісь зникають. Юрко зрозумів, що порятунок – справа самого потопуючого, і відокремив журнал від державних структур. Зареєстрував як юридичну особу зі своєю бухгалтерією. Шукав фінансування й допомоги: спонсори, благодійники тощо. І таких спонсорів було кільканадцять. Дехто допомагав цілком безкорисливо, а хтось хотів слави: місця в Редколегії, згадки. Наприклад, філософському факультету було приємно відзвітувати, що він бере участь у виданні журналу. Так на певний час Прилюк врятував журнал.

Причому він запроваджував ринкові підходи й усередині журналу. Так, ми отримували стільки, скільки заробили. Беріть стільки роботи, скільки хочете: хочете самі перекладати – перекладайте, хочете самі друкувати – друкуйте. Наприкінці місяця подаєш звіт й отримуєш, скільки заробив. І такі зміни були досить комфортними.

Видавництво «Абрис» було створене з ініціативи Прилюка. Ідея полягала в тому, щоб видавництво заробляло гроші й позбавило нас залежності від спонсорів. Було

створено газету «Український оглядач». Хороша аналітична інтелектуальна газета. Згодом «Оглядач» мав стати журналом.

**І. Д.:** *Щось на кшталт сучасного «Тижня»?*

**С. І.:** Так. «Абрис» мав видавати філософсько-гуманітарну літературу. Філософія, історія, економіка, підручники. До речі, підручники – це ж держзамовлення, причому з дуже великими накладками. А це гарні гроші, адже гарантована реалізація.

**І. Д.:** *Тобто «Абрис» заходив у ту саму нішу, що й «Основи», «Юніверс»?*

**С. І.:** Так. Із тією різницею, що Прилюк і його колеги намагалися заробити ще й на співпраці з державою через друк підручників. Не всі гуманітарні видавництва «опускалися» до цього. Деякі видавництва вважали таку роботу негідною. «Основи» одразу почали друкувати дуже важливі переклади – важливі за авторами, за перекладачами. Спостерігати за ними було цікаво. Так само добре тоді виступило на видавничому ринку «Фоліо». Шкода, що вони не витримали тиску. Декому довелося свого часу викупити їхні борги, щоб зберегти видавництво. Тоді були не надто сприятливі умови. Запит великий, але з появою видавництв дорожчали папір і поліграфія, зростала конкуренція. Я трохи працювала з ними усіма: коли мені треба було знайти перекладача, я зверталася до «Оснoв», «Фоліо», «Всесвіту».

Плюс питання аудиторії: коли друкеш щось уперше на пострадянському просторі, маєш гарантовано велику читачку аудиторію. Якось я підписувала з французами контракт на переклад однієї книжки. Ми домовлялися із правовласниками, що матимемо на кілька років ексклюзивне право на видання цієї книги на пострадянському просторі, що тоді був ще здебільшого єдиним ринком. Французи підтримували переклади українською. Я їх переконала в необхідності паралельного видання цих книжок російською. По-перше, це ширше просування французької культури. По-друге, це просування українського, бо ж працюють українські перекладачі, спеціалісти. Врешті, ми гарантували якість цього перекладу.

Якщо ти знаходиш нішу, в якій міг закріпитися, а ще й із урахуванням дешевої робочої сили, можна було протриматися навіть за тих несприятливих умов ринку.

Ще можна згадати видавництво «Ніка-Центр». Вони майже не друкували суто наукових текстів, але мали хороший добір популярної літератури та белетристики. Якось у нас майже збігалися автори белетристики. Конкуренція була шалена.

А ще було видавництво «Ваклер». Вони були більш гуманітарно-всєдні. Я з ними познайомилась, коли вони брали участь у програмі Вяткіної у Фонді Відродження з видання гуманітарних підручників, посібників тощо. З одного боку, участь у конкурсі брали автори, з іншого – видавництва. «Ваклер» відповідав вимогам, тож декілька філософських посібників і хрестоматій з перекладами вони видали. Причому перекладачі були наші, з Інституту. Потім мені запропонували бути у «Ваклері» заступником головного редактора. Я там опікувалася перекладами літератури з психології. І що філософська, що психологічна література друкувалися там непогано. Але друкували там і Блаватську.

А потім трапився 98-й. Хто раніше знайшов свою нішу та мав хист до саме видавничої *справи*, а не лише до добору гарних книжок, ті вижили. «Абрис» підживлювався з держзамовлень. Сергій Удовик, творець «Ваклера», працював на весь пострадянський простір. До того ж, він вчасно второпав, що треба скористатися перевагами, наявними в інших країнах. Після доволі коротких пошуків він спинився на Москві, де

для видавців були дуже відчутні преференції. Тоді він зареєстрував видавничу структуру там, де й проводив певні фінансові операції, за рахунок чого дуже заощаджував. Там були знижки: папір, поліграфія тощо. Часто ми створювали тут верстку, а потім відправляли її туди. У Москві мали орендовану квартиру, куди можна було приїхати й розв'язати якісь проблеми. Вони були дуже продуктивні: лише я за півтора року підготувала до друку 11 книжок (і це при тому, що я працювала не на комп'ютері, а на папері). А ще були три редактори: один працював постійно, як я, а двоє були «напохваті». Вони мали шалений виторг, але протрималися до 98-го. Останній наклад вони вивозили зі складнощами через митні нюанси.

**І. Д.:** *А чи була інституційна взаємодія «Думки» чи Інституту з іншими видавництвами?*

**С. І.:** Тривалих проєктів не було. Із короткотермінових можу пригадати наші спільні проєкти з іншими колишніми республіками СРСР. Ми товаришували з Інститутом філософії в Тбілісі, Московським Інститутом соціальних досліджень. Із «Вопросами философии» проєкт був такий: ми одночасно друкували одні матеріали, вони – російською, а ми – українською і російською. Автори були і наші, і звідти, теми узгоджували разом. Багато спілкувалися з інституціями країн Балтії, ми друкували їх, вони – нас. Але це були несистемні контакти.

#### *Криза «Думки»*

**В. А.:** *Що в журналі змінилося по смерті Юрія Прилюка? Якою була атмосфера в редакції?*

**С. І.:** Це був сумний період. Одразу скажу, що я тоді з суто особистих причин на кілька років пішла в приватний видавничий бізнес. Навіть працювала на якусь британську туристичну фірму. Але я не переривала стосунків із журналом, колегами, самим Прилюком. Ще до того, як я пішла, ще за Прилюка, там почалися проблеми. Створивши «Абрис», він мусив приділяти йому багато уваги. Відповідно, журналу її припадало менше. По-друге, він уявляв собі, що «Абрис» створюватиметься на базі «Думки», адже ми мали техніку, комп'ютери, яких «Абрис» не мав.

**І. Д.:** *Тобто «Абрис» мав створюватися на матеріально-технічній базі «Думки»?*

**С. І.:** Почасті. Для «Думки» він шукав перекладачів, редакторів, маючи на меті потім їх залучити до роботи в «Абрисі». І це часто були люди випадкові. За короткий час змінилося кілька редакторів, імен яких я навіть не пам'ятаю. Затрималася тільки Люба Бакланова, яка навіть побула відповідальним секретарем уже після смерті Прилюка. Потім вона довго працювала в журналі «Економічна теорія». Так от, прийшовши до нас, вона погано володіла українською мовою. А пішла професіоналом, на якому трималося пів журналу: вона пройшла вишкіл «Думки». Однак після цих, здавалося б, правильних кроків, усе пішло дуже кепсько.

У той час активно створювалися журнали. Я вже згадувала дуже цікавий журнал «Новый круг». Там працювали Мокроусов, Сігов. Журнал утворився дуже швидко, адже відчутно бракувало філософсько-гуманітарних журналів. Там були і філософія, і белетристика, і статті наших колег. Але все теж, зрештою, вперлося у фінанси. Мокроусов жартував, що період спонсорської вагітності триває 11 місяців, а потім спонсор вже не хоче вкладати кошти. Тож зробили журнал – шукаємо нового спонсора, пропрацювали рік – шукаємо нового спонсора. Останній випуск і останній спонсор – те саме приватне видавництво, де я певний час працювала. Власник видавництва також після одного числа втратив інтерес до журналу.

Так от, Прилюк почав робити помилки. Коли було створено «Новый круг», я познайомила його з цими молодими видавцями. Вони хотіли, щоб Прилюк увійшов до Редколегії. Він сказав, що подумає, і, зрештою, відмовив. Навіть на щось образився. У мене тоді виникло враження, що це ревності. Мовляв, я зробив такий журнал! Навіщо створювати інший. Як в анекдоті: «Давайте подаруємо йому книгу! – Навіщо? У нього вже є одна книга». Друга помилка була такого ж ґатунку. На той час Редрада «Думки» не те, щоб зовсім розпалась, але в людей з'явилися інші можливості працювати. Ми бачимо, як реалізувались Фінберг, Сігов. Вони не мали потреби самовіддано і, до речі, безоплатно працювати на журнал, маючи можливість займатися власними проєктами.

Отже, з одного боку, креативні люди почали опікуватися своїм, поки решта, прямо скажемо, виживала. Журнал почав занепадати. Свідченням цього є один епізод. Позаяк я помітила, що Прилюкові не надто подобається створення «Нового круга», я просила, щоб моє ім'я ніде не згадувалося. Одного разу я була на презентації останнього випуску в художньому музеї. Із примірником журналу повернулася до редакції, не думаючи, що хтось ще може там бути. Я поклала журнал на стіл, і тут раптом заходить Прилюк. Він взяв його, погортав, сказав: «Так, завтра збираємо всіх на летучку». На летучці він влаштував рознос. Він тряс цим журналом і казав: «Ось! Ось яким має бути журнал». Цей епізод каже про те, що занепад «Думки» відчув і сам Прилюк.

Я одного з молодих працівників «Нового круга» запропонувала Прилюку як заступника, сподіваючись, що хлопець із таким потенціалом і планами буде корисний для «Думки». Хлопець – такий собі «малий Прилюк»: амбітний, молодий, уважний, фонтанував ідеями. Але не склалося: здавалося, Прилюк відчув у хлопцеві конкурента. Зрештою, набір людей, далеких від філософії, так само не пішов на користь журналу. І це при Прилюкові, коли, хоча вже й почалися проблеми з грошми, ще платили! Поки Прилюк був живий, він ще якось рятуював ситуацію...

**І. Д.:** *Що змінилося після смерті Прилюка?*

**С. І.:** Коли до мене зателефонували і сказали, що Прилюка не стало, першою думкою було: «Треба подзвонити Прилюку». Розумієте, це людина, яка тримала під контролем і могла владнати дуже багато речей. За ним було не страшно. Коли його не стало, не стало людини, яка б могла опікуватися «Думкою» за тодішніх дуже складних умов.

Журнал перереєстрували, Інститут став співзасновником, долучались і філософський факультет, й Анатолій Толстоухов. Зверталися до всіх, про кого можна було подумати. Інститут не міг підтримувати журнал. Він і співробітників скорочував. Причому саме молодих, ну бо ж вони молоді-перспективні, не пропадуть. Залишали ж пенсіонерів з невеличкою пенсією чи тих, кого вже ніхто не візьме (перед пенсією). І нема Прилюка, який знайшов би якийсь вихід. Був час, коли працівники взагалі не отримували зарплатні. Потім хтось (не знаю, хто саме) звернувся до профспілок, які змусили Інститут виплатити заборгованість співробітникам. На папір і поліграфію грошей теж не було. Журнал працював, що називається, «у шухляду». Сподівалися, що коли будуть кращі часи, вийде це все опублікувати.

Отже, гроші й бачення шляху – головне, що тоді зникло. Головним редактором традиційно зробили Шинкарука, директора Інституту. А реальним головредом був заступник. Але не було людини, котра мала би відповідне бачення й зуміла підтримувати функціонування журналу на тому ж рівні, що за часів Прилюка.

**В. А.:** *Підсумовуючи період Прилюка, що ви могли б назвати його головними здобутками?*

С. І.: Перш за все, Прилюк зробив академічний журнал, не вісник і не збірку, а саме журнал. Він розширив проблематику й авторське коло. Привніс до журналу призначення й місію. Журнал вийшов на широкий загаль, став своєрідним «рупором Перебудови». Ми свідомо реформувалися. Розширили контакти та співпрацю з колегами, зокрема закордонними. Усе це зробив Прилюк, це стало можливим завдяки його настановам. Недарма одна з наших професійних премій, за найкращий редакційно-видавничий проєкт, носить ім'я Прилюка. Він знав, що і як треба робити задля результату. Він вдихнув життя в «Думку». Але, на жаль, він не залишив по собі людину, яка могла би продовжити справу. Можна було легше пережити тяжкі часи, відновитися трохи раніше. Це, мабуть, головна проблема цього періоду.

#### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Івашченко, С., Давіденко, І., Анучіна, В. & Попіль Д. (2022). The Thing: чому я редактор. Частина I. *Sententiae*, 41(2), 192-207. <https://doi.org/10.31649/sent41.02.192>  
Івашченко, С., Давіденко, І., Анучіна, В. & Попіль Д. (2023). The Thing: чому я редактор. Частина II. *Sententiae*, 42(1), 171-185. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.171>

Одержано 14.05.2024

#### REFERENCES

- Ivashchenko, S., Davidenko, I., Anuchina, V., & Popil, D. (2022). The Thing: Why I'm an Editor. Part I. *Sententiae*, 41(2), 192-207. <https://doi.org/10.31649/sent41.02.192>  
Ivashchenko, S., Davidenko, I., Anuchina, V., & Popil, D. (2023). The Thing: Why I'm an Editor. Part II. *Sententiae*, 42(1), 171-185. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.171>

Received 14.05.2024

---

***Svitlana Ivashchenko, Illia Davidenko, Vlada Anuchina, Daria Popil***

#### **The Thing: Why I'm an Editor. Part III**

Interview of Illia Davidenko, Vlada Anuchina and Daria Popil with Svitlana Ivashchenko.

---

***Світлана Івашченко, Ілля Давіденко, Влада Анучіна, Дар'я Попіль***

#### **The Thing: чому я редактор. Частина III**

Інтерв'ю Іллі Давіденка, Влади Анучіної і Дар'ї Попіль зі Світланою Івашченко.

---

***Svitlana Ivashchenko***, executive editor of the «*Filosofska dumka*» journal.

***Світлана Івашченко***, відповідальний редактор журналу «Філософська думка».

e-mail: [svetaedit@gmail.com](mailto:svetaedit@gmail.com)

---

**Illia Davidenko**, master student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

**Ілля Давіденко**, магістрант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: [illia.davidenko@gmail.com](mailto:illia.davidenko@gmail.com)

---

---

**Vlada Anuchina**, master student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

**Влада Анучіна**, магістрантка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: [ladaanuchina@gmail.com](mailto:ladaanuchina@gmail.com)

---

---

**Daria Popil**, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

**Дар'я Попіль**, студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: [dashapopil13@gmail.com](mailto:dashapopil13@gmail.com)

---